

Emlékezés nosztalgia nélkül / Csoportkép halottakkal

A kötet címadó szövege az ELTE Sikerek sorozatában hangzott el 2019. október 9-én, az egyetem Alumni Központjának szervezésében, lelkes közönség előtt. Egy ilyen helyzet megszéli az előadókat, hírességként fellépni az Aula Magnában, tehát az egyetem központi épülete dísztermében, óhatatlanul a megtett életútra való emlékezéssel, némi nosztalgiával jár. Spiró azonban túl radikális gondolkozó ahhoz, hogy valaha is ráért volna a narcizmusnak hódolni, az önelégültség örömeivel tölteni saját idejét s másokét magától értetődő közhelyek ismétlésével rabolni.

A *Malaccal teljes éveink* az egyetem egyik megkerülhetetlenül fontos intézményében, az Eötvös Kollégiumban eltöltött éveit idézi fel. Spiró kilenc évvel a levert forradalom után, '65-ben került a kollégiumba. S mint írja, „nem ismertük a részleteket, de tisztában voltunk a lényeggel: a hatalom 1956. november 4. óta *nem legitim*”. (45. o.) Más kérdés, tenném hozzá, hogy addig sem volt egyértelműen az, a kék cédulás választásoktól fogva az MDP uralmának, az egypártrendszernek köze sem volt a legitimitáshoz, tehát egy mégoly gyarló jogállam gyakorlatához sem. A Nagy Imre-kormány különös forradalmi legitimitása, illetve a Kádár-kormány ellenforradalmi illegitimitása közti ellentét politikai tézisének a valóság azért talán bonyolultabb volt.

Spiró – a nem mellékesen gyakorlott dramaturg – a Kádár-korszak kétséges legitimitásának kérdését jó okkal az esszé vége felé veti fel, amikor az olvasók egy része számára felidéződtek a hatvanas évek értelmiségi közegének mindennapjai, a későn születettek pedig beleláthattak a Kádár-korszak működési módjába, amely valóban szoros összefüggésben állott a hatalom folyamatos öngazolás kényszerével, a jogállam evidenciáinak hiányából fakadó állandósult bizonytalansággal, amely – mint az a szövegből kiderül – mások mellett az Eötvös Kollégium hallgatói mindennapi életének kereteit is megszabta, kijelölte a tudás, a tanulás, az alkotás, a szellemi önazonosság lehetőségeinek határait, amelyek elég bizonytalanok voltak ahhoz, hogy soha senki sem tudhatta, hogy átlépett-e egy határt, lesznek-e ennek következményei, s igen, akkor milyenek.

A visszaemlékezés egyben mindig rekonstrukció is, amellyel kapcsolatban Spiró igen szkeptikus. „Nem a kollégium kurucos szelleme hatott rám, amit utólag konstruáltak.” (9. o.) Azaz Spiró nagy tapasztalatát, a Kádár kori keretekkel való összefüggésnek köszönhetően a hagyományos népi-urbanus ellentét *szünetének* mindennapjait írja meg, amely, ma már látjuk, megszabta egész életét és munkásságát. „Ha nem vagyok kollégista, nem ismerem meg a magyar vidék mentali-

tását, és megszököm a bölcsészkarról.” (47. o.) Igazi, klasszikus Spiró-mondat ez a magától értetődően előadott némi abszurditás. Hiszen, igazság szerint az Eötvös Kollégium történetének egészére nem jellemző, hogy a magyar vidék mentalitását közvetítené. Van abban valami szédítő elegancia, hogy a Gellérthegy alján, a Ménesi úton álló historikus épületben tanulja meg valaki a kortárs orosz, lengyel irodalmat, lesz otthonos a kortárs irodalmi életben, s egyben ugyanott jusson végre túl a pesti elit életének határain. Ne legyen félreértés: Spiró szelíden radikális, önironikusan provokatív, de a leírás tárgyilagos és pontos. „...a kollégiumban is órát tartó Czine Mihály újat tudott mondani a határon túliakról (egyik kedvencemet, a *Függőlegeslovak* című Kányádi-kötetet ő adta a kezünkbe.)” (10. o.) Azaz Spiró nem követi el azt az ismert hibát, melynek megfelelően számos emlékirat, memoár szerzője a 60-as évek szereplőinek évtizedekkel későbbi teljesítményét *visszavetíti*, amivel lehetetlen helyzetet teremt nem mellékesen ön-maga számára is. Így, amikor felidézi a mindennapi életüket, s az egykori kollégisták csoportképen éppúgy helyet kapnak azok, akik „nem vitték annyira”, mint mások. Persze mindez, ha így történt is, pontatlan és téves. És Spiró nem is ezt írja. Az Eötvös Kollégiumot egykor, 1895-ben, többek között a „tudós tanárok” nevelésére hozták létre, s az évtizedek alatt a magyar tudományosság egyik fellegetvára lett. Más kérdés, hogy abban a korszakban, amelyben ő megismerte – és hála az égnek, nem collegiumnak írja –, a karrier, az elit fogalma sem ugyanazt jelentette, mint a század elején, s ami ugyanilyen fontos: maguk a kollégisták sem elsősorban s kizárólag a saját érdekükkel,

karrierjükkel voltak elfoglalva, hanem azzal a különös és furcsa helyzettel, amelyben az értelmes élet programja – összefüggésben az amúgy igen nyomasztó államszocializmussal – az imaginárius, de ugyanakkor számos értelmiségi életet meghatározó közösségi léttel volt azonos. (Jancsó *Oldás és kötés*, Herskó János *Párbeszéd* című filmjét 1963-ban mutatták be, s ezek a filmek bizony ugyanazt a kérdést vetik fel, az elkötelezett élet nehézségeit. S ott volt Kondor, Gruber Béla, Nagy László, Juhász Ferenc, ott voltak mindazok, akik nem érték be a saját előmenetelükkel, s korszellem, a kulturális hagyományok és forradalmak közti összefüggések ma is vizsgálatra érdemes mintázatát rajzolták ki.)

Ebbe a kontextusba illeszkednek a Spiró által felidézett élettörténetek. „Az orosz szakosok valamely nyugati nyelv heti egyszeri óráját voltak kötelesek látogatni néhány félévig, Gerencsér Attilának ennyi is elég volt, hogy megtanuljon franciául. Sose készült, ragadt rá, amit az órán hallott. Évekig győzködtem, hogy az istenáldotta tehetségével kezdjen valamit. Egyszer kifakadt: »Juszt sem fogok tanulni, Pesten úgysem kapok állást, visszamegyek tanítónak, megnősülök és disznókat nevelek.« Így is tett.” (17. o.) Más kérdés, hogy aztán mégis gimnáziumi igazgató lett. Könczöl Csaba portréja ugyancsak kulcsfontosságú rész, hiszen az ötvenhat évesen meghalt esszéista, fordító, kritikus pályafutása, tragikus élete, küzdelme a szocialista, illetve kritikai elit a kollégiumban nem, de „kint, az életben” érzékelhető zárt táboraival, lehetetlen helyzetbe hozta. „Csaba minden ajánlatot konokul visszautasított, a maga jogán akart ér-

vényesülni, márpedig belőlem nem lesz népi értelmiségi, hajtogatta.” (19. o.)

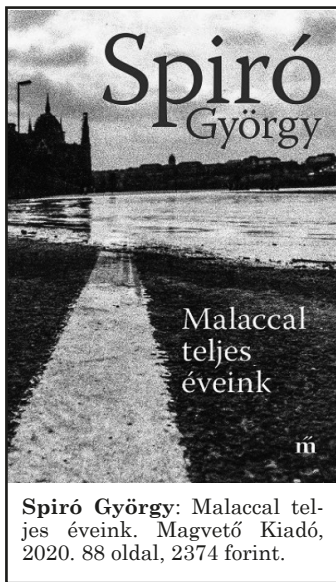
Spiró szövegének igazán lenyűgöző része a kortárs irodalommal kapcsolatos. „Megrázó, ha velünk egykorú tesz le valamit az asztalra. 65 szeptemberének végén, a *Tiszta*

Szívvelt olvasva nyűgözött le nemzedék-társ először.” (25. o.) Utassy József volt az, akit Spiró, mint írja: „Az est végén megszólítottam. Legközelebb és legutoljára Kertész Imréhez léptem így oda tizenegy évvel később.” (28. o.) Ezen a ponton Spiró megtöri a kollégiumi elbeszélést, s hosszú oldalakon át a Kilencek költészetét elemzi, Utassytól négy, Rózsa Endrétől három verset idéz, majdnem teljes egészében. A szöveg vége felé az utóbinak egyik alapvető, hosszú versét, *Az elsüllyedt csatatérent*. Spiró részben azért idézi fel az *Elérhetetlen föld* költészetét, elsősorban Utassyt és Rózsa Endrét, mert mindketten ahhoz az élethez, megszzenvedett világhoz és íráshoz tartoztak, amely kívül volt azon az eliten, amelyhez – mint ő maga is írja – az Eötvös Kollégium diákjai is tartoztak. S hogy a dolog még bonyolultabb legyen, míg ő maga azért ment a kollégiumba, hogy megszabaduljon annak a saját világától, a szűk és hatalomvéde bensőségben élők közegétől, amelyben mindenki tudott vagy hallott a másiktól. Ő ott – ismétlem – „a vidéki Magyarország mentalitásait”

ismerte meg, és a Szabadsághegy mellékutcáiban Utassy vagy Rózsa éppúgy nem nem ismerte ki magát, ahogyan a Pozsonyi úti lépcsőházak névtábláin lévő nevek sem mondtak sokat a számukra. Kívülállók voltak, akik nemigen jártak, járhattak jól ezen a világon, nem vonultak be egyetlen ideológiai norma védelme mögé sem, azaz védtelenek voltak és bátrak, akik a kortárs jelenben éltek otthon, miközben otthont jelentő kiváltságos közegük nem nagyon volt. Rózsa Endre majd egy évtizeden át a *Fonómunkás* című üzemi lap szerkesztője volt, Utassy egy szakmunkásképzőben volt nevelőtanár.

Az elsüllyedt csatatér, mint Spiró pontosan látja, nem volt sem a népieseké, sem

a marginalizáltságot vállaló, tudatosan a szűk jobboldali szcénában élőké, amint a baloldaliaké sem. A kívülállás nem döntés volt, hanem az élet maga. A történelemhez való hozzáférés mifelénk hosszú évtizedeken át eltérő társadalmi rendekben eltérő kiválasztottaké volt. S igaz, hogy a többség előtt 1945 után addig nem ismert lehetőségek tárultak fel: azaz végre volt társadalmi mobilitás, de hiába írt róla az okos és irgalmatlanul doktriner Révai maga, a sztálinizmus idején szó sem volt a kulturális forradalom végigviteléről, azaz eltérő genealógiájú tudások, hagyományok, származások radikális egyenlőségének lehetőségéről, az átláthatóság diadalmas magátólértetődőségéről.

Spiró György: Malaccal teljes éveink. Magvető Kiadó, 2020. 88 oldal, 2374 forint.

A történelem szünete a kívül kerültek, kívülállóak valósága volt: „sosem halunk meg ezen a csatatéren / mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk. / csak kínjában megrepedt a föld ez itt dehogyis lövészárkok / mesebeszéd hogy ágyú tárog csak kitárt szánkat / szövi be a pók.” (53. o.)

Az *Elérhetetlen föld* 1969-ben jelent meg, ugyanabban az évben, amelyben Vas István fordításában Saint-John Perse *Bóják* című kötetét. „És a Tenger maga jött hozzánk a dráma kőlépcsőin, a Tenger: / Fejedelmeivel, Régenseivel, pátoszba és fémbe öltözött Hírnökeivel, megvakított nagy Színészeivel, megláncolt Prófétáival, fekete alvadt vérrel teli szájjal szóló, fakoturnusai-kon dobbantó Mágusnőivel, a himnusz barázdáiban léptető Szűzeik adójával / [...] a Történelem padsorain gyorsan felemelkedő tömeg özönlik az aréna felé, az este első, hólyagmoszattól illatozó borzongásában, / Szavalat menettel a Költő felé és maszkjának kifestett szája felé.” (35. o. Európa Könyvkiadó, 1969.) Ez a retorika a nagy történelem léptékének felelt meg, amelyet Spiró maga, hosszú évtizedekkel később, 2005-ben a *Fogságban* jelenített meg: a mitikus világtörténet rendjének megfelelően alakuló, a hit keletkezésének, működésének egyetemes történetté változó üdvtörténetét.

Spiró álláspontját, a függetlenségéhez való ragaszkodását mutatja, hogy Rózsa versére mintegy válaszul Petri *Zátony* című versét idézi fel. „De ez nem ideje semminek. / Itt a szemedbe süt a nap, de nem ébredsz, / itt zümmög az éj, de te nem alszol, / itt készülődsz, de nem mégy sehová, / itt lépkedsz, de mint hengeren a mókus.”

Spiró radikalizmusa nem pusztán a politikai álláspontokhoz való viszonyában, hanem az igazságra való

törekvés melletti kérlelhetetlen elkötelezettségében volt látható, s ennek köszönhető, a *Jönnek* című verse fogadtatását, amely pályafutása talán legszomorúbb félreértését, a kortárs magyar politikai-művészeti elit szűkös és nyomasztó viszonyait minősítette, s messze nem őt magát. „Jönnek a dúlt-keblű mélymagyarok megint, / fűzfapoéták, fűzfarajongók, jönnek a szarból, / csönd van. Senki se pissen. Alantról / kevéske hűlt költő csontujja int.” Ez az 1984-ben írott és megjelentetett vers az antiszemitizmus elleni fellépésnek a bizonyítéka, és azt mondanám szégyenletesnek, hogy mégoly kiváló irodalmárok is Spiró „zsidó származásával” hozták összefüggésbe, ami teljes abszurdum volt.

A *Malaccal teljes éveink* azt a rövid, a jogállamon inneni és a diktatúrán túli korszakot idézte fel, amikor a származás *magától értetődően* épp nem determinált semmit, s az identitás választásának lehetősége nem ábránd volt csupán, hanem reményekkel, kétségekkel teli valóság, amelyet sikerült érthetően, világosan felidéznie. Ez a könyv a kulturális világok közti átjárások élményének fontos dokumentuma, s egyben maga is az irodalom része. Nem pusztán az akkori tények tanújának írása, hanem mindannyiunk számára fontos döntésekről szóló beszámoló. A kulturális határok, törzsek, klánok közti átlépések tapasztalatánál semmi sem lehet fontosabb. Spiró pontosan tudja, hogy nemcsak azokkal kell szolidárisnak lennie, akikkel egy szubkultúrában, közösségben él, hanem azokkal is, akik egy másik világban élnek, és munkásságuk mindannyiunkra tartozik.

Spiró, Könczöl, Utassy, Rózsa, Petri. Történt vagy történjék most is akármi. Egy sorban, egymás mellett.